

R I T A Š E P E T Y T Ė

Taisliaus tyrinėseną

Iki šiol *Taislius* tyrinėtą daugiausia botanikų ir terminologų: augalų vardų sandaros, motyvacijos, kilmės aspektais. Tačiau atrodo, kad dabar, kai visas rankraščio tekstas lengvai prieinamas, atsiveria naujos jo tyrinėjimo erdvės. Pamėginasiu bendrais bruožais nusakyti keletą *Taisliaus* tyrinėjimo krypčių.

Taisliaus įvadinėje dalyje („Prajows“) Pabrėža tvirtina:

Kayp Weykala tóu rašziau ne dieley Lyitóowyniku, (kóryi//gal sau tolyi óz móni geresnius Pyszorius atrasty) ale dieł tykruuju Że=//maytiu, pri kóriu nier myšzyny niejoky kalbos lyitóowyszkos: teyp yr kal=//bó tykray žemaytyszkó rupynaus parašziity ~ Kaip Veikalą tą rašiau ne dėlei lietuvinų, kurie gal sau tolie už muni geresnius pišorius atrasti, ale dėl tikrųjų žemaičių, pry kurių nēr mišinio nėjokio kalbos lietuviškos; teip ir kalba tikrai žemaitiška rūpinaus parašyti V(10–13). Tačiau atrodo, kad jis norėjo, kad jį suprastų ir lietuvininkai. Pavyzdžiui, jis vartojo ir žemaitiškas, ir aukštaitiškas įvardžiuotinių vardažodžių lytis:

K<iaupyiny> saldioji ~ saldžioji 656(53), Kwa<asyje> kartioji ~ karčioji 295(19), L<yilzyidy> karćioji ~ karčioji 453(54), P<eleesty> dydioji ~ didžioji 610(9), W<ykswa> staćioji ~ staćioji 674(50), N<akzyida> szliintqioji ~ šlintančioji 308(52), P<eerla> szliintqćioji ~ šlintančioji 60(28), Łód<ziory> spindqioji ~ spindančioji 763(45), K<órkóluuny> bieroujęćioji ~ bėruojančioji 814(14), R<agooćzy> maudqioji ~ maudančioji 104(28) ir <Ragooćzy> maudqćioji ~ maudančioji 924 d. sk.(51) ir t. t.

Ne visais atvejais jis vienbalsino dvibalsius *ai* ir *ei*, pvz., *tyktaa* ~ tiktai 379(50), *luupaa žemesneeje* ~ lūpai žemesniajai 400(48), *kaap tay* 245(16), *neewesluu* ~ neveislių 724(7) ir *newesluuju* ~ neveisliųjų 724(9). Įdomu būtų patyrinėti *Taisliaus* aukštaitinimo mastą, ar tas aukštaitinimas kaip nors leksiškai ir morfologiškai koreliuotas. Pavyzdžiui, kai kurias šaknis jis rašė ir su monoftongizuotu, ir su nevienbalsintu dvibalsiu, bet šaknies *kreiv-* dvibalsis, rodos, visame *Taisliaus* tekste tėra monoftongizuotas, pvz., *aatkriawy* ~ atkreivi 374(27), 748(21), *aatkriawas* ~ atkreivos (nom. pl.) 758(47), *atkriawints* ~ atkreivintas 736(17), *kriaw-szeery* ~ kreivšerė 736(29), *kriawsnaapió* ~ kreivsnapiu 748(5, 14). Regis, tik taip jis rašė ir šaknies *vaik-* dvibalsį, pvz., *waaknešzy* ~ vaiknešė 760(39), *waaknešzís* ~ vaiknešis 779(14).

Taislius tyrinėtinas ir šiaurės žemaičių tarmės leksikos, fonetikos, kirčiavimo, morfologijos atspindėjimo aspektu. Pabrėžos užrašymai, pavyzdžiui, patvirtina, kad šiaurės žemaičiai daiktavardžius su priesaga *-ynas* kirčiuoja pagal trečiąją kirčiuotę:

kaarklinusy ~ karklynūsė 21(11), *póószínusy* ~ pušynūsė 293(44), *szaatrinusy* ~ šatrynūsė 24(25), *qt smyyltinaas* ~ ant smiltynaš 315(51). *Taislius* patvirtina ir kitus ypatingesnius, *Lietuvių kalbos žodyne* užfiksuotus žemaitiško kirčiavimo atvejus, pvz., *tarp waasarojy* ~ tarp vāsarojo 450(36), *sieediny* ~ sėdynė 5(52) ir t. t. Iš rankraščio teksto matyti, kad XIX amžiaus pradžioje dar nuosekliai buvo vartojama dviskaita (*plie=//szęęm dwyym žemesnyijęęm siaurees-*

nęęm 265(39–40), ysz abódóus // galóus 339(52–53), pátómó tódóusgi kiawałóus 443(47), kiawałóóm łódiétóóm, krątięy iłotóóm, paarsyžio=//jętióm 443(14–15), pórky m dwyym yyszkylyym siedętyym prisyy=//gładątyym 446(50–51) ir t. t.) Rankraštyje užfiksuota reta veiksmožodžių būtojo kartinio laiko pirmojo asmens forma: yszpóuliem ~ išpuolė („pasitaikė“) man XI(26), atleydom ~ atleido („atsiuntė“) man 685(31), neatsytyykom ~ neatsitiko („nepasitaikė“) man 66(5), neatsyeejom ~ neatsiejom „neatsiejo man“ 285(11), neatsyeyom 334(41), 520(49).

Atskirai tyrinėtina Pabrėžos žodžių daryba. Šioje srityje jis rodė tiesiog nepaprastą išradingumą ir kūrybiškumą. Kartais net nebūna aiškus arba labai neįprastas darybos pamatas: šzepetiingy yr šzepetin=//gelóuty ~ šepetingi ir šepetingeliuoti 474(56–57), Galwee=//lyrieswas, bragynioutas ~ Galvelės rėsvos, braginiuotos 430(6–7), Aksztarely nepaarsyžiojėti, gyllyninta ~ Ankštarelė neparsišiojanti, gilininta 441(26), Aksztara liigmi, plookszti, ylgiausy, góózinta (pri sieklu nelii=//gi) ~ Ankštara lygmi, plokšti, ilgiausia, guzinta (pry sėklų nelygi) 445(47–48), Šzepetingüitelee-róplin=//giausy ~ Šepetingyteliai-ruplingiausia 611(37–38), šzešziolykaa-dąteliets ~ šešiolikai-dantelėtas 733(19), wyitosy minksztiingosy ~ vietose minkštingose 758(53), baalswanaas ~ balsvanais 738(24), paylgóutyntu ~ pailguotinintų 750(42) ir t. t.

Dar vienas Taisliaus tyrinėjimo aspektas – to meto dvikalbių žodynų įtaka. Akivaizdu, kad žodį rodyklė (*Rodiikle* 887[1] ir t. t.) Pabrėža paėmė iš Sirvydo žodyno. Nors jis rašė, kad nemoka vokiečių kalbos, bet galėjo naudotis vokiečių–lietuvių kalbų žodynais. Vokiečių kalbos įtaką galima matyti iš kai kurių augalų vardų, pvz., *Launasry*. — *Antirrhinum*. — (*Löwenmaul.*) 437(36), *Balsamobūly*. — *Momórdica*. — (*Bal=//samapfel*) 481(15–16), *Peelzyida*. — *Ruscus*. — (*Mäusedorn*) 481(46), *Ožyruuts*. — *Galéga*. — (*Geisraute*) 537(29), *Maryondaagis*. — *Silybum*. — (*Mariendistel*) 575(18), *Mienesysruuts*. — *Botrychium*. — (*Mondraute*) 721(34) ir pan.

Tyrinėti Taislių galima ir tam tikru socialiniu aspektu. Aprašydamas kai kuriuos augalus, Pabrėža mini prasčiokus, ūkininkus, ponuomenę, didžių ponuomenę ir diduomenę. Su pastarosiomis trimis kategorijomis jis paprastai siejo egzotinius šiltųjų kraštų augalus. Pavyzdžiui:

Žeemgrinda. *Pontederia*. *Žemay=//tiusy Dydóumeny layka drungžolyničiosy* ~ Žemaičiūse diduomenė laiko drungžolinyčiose 238(42–43);

L<elyje> skaydrebałtooji. — *L. candidum*. (baltoji lelija) *Žemaytiusy // kóór nekóór Dydóumenys daaržusy laykos* ~ Žemaičiūse kur ne kur diduomenės daržūse laikos 240(36–37);

K<aaruna> Margóty. — *Fr. Meleagris*. (paprastoji margutė) *Žemaytiusy pri dydios Ponóumenys // telaykoma*. ~ Žemaičiūse pry didžios ponuomenės telaikoma 242(45–46);

N<arciizós> Jonkeely. — *N. Jonquilla*. 238(47) *Žemaytiusy laykoma daržusy Ponóu=//menys* ~ Žemaičiūse laikoma daržūse ponuomenės 239(7–8);

Plienuuny. — *Asphódelus*. Pl. szakootoji. — *As. ramosus*. *Žemaytiusy atsyrąd daaržusy // dydios Ponóumenys, kaip tay Dwary Wiežaytiu*. ~ Žemaičiūse atsiranda daržūse didžios ponuomenės, kaip tai dvare Vėžaičių 245(15–16);

Wolkaméry. — *Volkamera*. 429(47). — W. gałwóutoji. — *V. capitata*. — *Dydiausy Ponóumeny layka sawa Dwaa=//rusy. Didžiausia ponuomenė laiko savo dvarūse* 429(51–52) ir t. t.

Būtų tikrai įdomu iširti, kokius augalus laikė dvaruose, kokie augalai, Pabrėžos nuomone, buvo svarbūs ūkininkams, o kurie – prasčiokams, ir galimas dalykas, susieti su dabartimi. Juk, pavyzdžiui, visiems pažįstamą augalą kvapioji pelargonija, liaudiškai vadinamą „jeronimu“, Taisliaus žodžiais tariant: *Žemaytiusy Dydóumeny layka waazonusy diel gražiibys kwapa* ~ Žemaičiūse diduomenė laiko vazonūse dėl gražybės kvapo 485(40). O štai serentis jau buvo ūkininkų lygmens augalas: *Žemaytiusy wysóór laykoms daaržusy//uukynikuu, diel žyiduu pókóóma, yr kwaapa, kórs norint ira skaudós//wynok mootryszkosiems patiinkqs* ~ Žemaičiūse visur laikomas daržūse ūkininkų dėl žiedų puikumo ir kvapo, kurs norint yra skaudus, vienok motriškosėms patinkqs 603(35–37).

Taislius – pirmas gamtos mokslų veikalas, parašytas lietuviškai (žemaitiškai). Taigi jo tekstą galima tyrinėti mokslo kalbos tapsmo aspektu. Pabrėža rašė labai vaizdingai, vartojo liaudies kalbos (žinoma, ne vien) leksiką. Būtų įdomu palyginti tų pačių botaninių dalykų raišką *Taisliuje* ir dabartiniuose moksliniuose tekstuose. Pabrėža labai nemėgo vienodumo, ir netgi tokiose teksto atkarpose, kur, regis, neįmanoma nieko pajvairinti, jis tai sugebėjo, pvz.:

Lapuu=//tee górbbynee ~ Lapūčiai gurbiniai 594(5–6), *Górba lapuutee* ~ Gurbo lapūčiai 594(27) ir *Lapuutee góórba* ~ Lapūčiai gurbo 594(44), o 595 puslapyje *Lapuutee góórba* (4, 24), *Górba lapuutee* (14), *Lapuutee górbbynee* (36);

nerwó skóbóry bidasyikątió aptaysiity ~ nervu skuburio bydasiekančiu aptaisyti 752(7) ir *nerwó skóbóri biprigaunątió paapóuszy* ~ nervu skuburį byprigaunančiu papuošti 752(26);

Pošžeepšzy. — *Phascum*. P. kriawsprądy. — *Ph. curvicolium* — *Aug qt piilomis, laukusy saususy, aplink krosnis kuuluu burióu=//taa* ~ Auga ant pylomis, laukūse sausūse, aplink krosnis kūlių būriuotai 736(19–20), o P. szpikióutoji. — *Ph. cuspidatum* — *Aug laukusy smyltinga-moolingusy: qt piilomis muuraas yr//dyrwosy molyjeniingosy szuustiemis* ~ Auga laukūse smiltingai-molingūse: ant pylomis mūrais ir dirvose molijeningose šūstėmis 736(34–35).

Labai akivaizdus Pabrėžos nemėgimo kartotis pavyzdys – cituojamos vietos tapatumui nusakyti XXX–XXXI psl. vartojami prieviksnių variantai: *tynpat* ~ tin pat, *tynjaupat* ~ tin jau pat, *tyngi* ~ tingi, *tyynaygi* ~ tinai gi, *tyynay* ~ tinai (žr. 53–58 ir 2–5 eil.).

Pabrėžos mokslinį objektyvumą rodo kad ir tokia pastraipa. Aprašydamas upinį gegužį prisipažįsta: *Dumojó, kad tas paawizis augimys, qt kó=//rio stebóus, niera sówysó liiti sawa yskleydys, yr samprotaujó, //jóg tay ira Gegóózy opyyny koke aatmayna: o rasi gal buty kyts//koks Gegóózis. Matoms daakts, kad imts ira ysz undyns: wyinok//nebaatmynó ysz koky undyns, yr kaamy? ar Kaaltynienusy? ar//Paagramątiey arba Gaargzdusy?* ~ Dūmoju, kad tas pavyzis augmės, ant kurio stebuos, nėra suvisu lytį savo išskleidęs, ir samprotauju, jog tai yra gegužio upinio kokia atmaina: o rasi gal būti kitas koks gegužis. Matomas daiktas, kad imtas yra iš vandens, vienok nebatmenu, iš kokio vandens, ir kame? Ar Kaltinēnūse, ar Pagramantėj arba Gargždūse? 718(32–37).

Čia paviršiai suminėjau keletą *Taisliaus* tyrinėjimo aspektų. Jų yra tikrai daug: tai spalvų, skonio, kvapo, augaviečių ir radaviečių kalbinė raiška ir t. t. Pabrėžos tekstas iš tiesų ypatingas.